

LEKSIKOGRAFIYA VA LUG'ATLARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK HAMDA TA'LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute Xorijiy tillar fakulteti (ingliz tili) Filologiya
yo'nalishi 3-bosqich talabalari:

Xolmurotova Zilola

Mamayusupova Marjona

Xudoyqulova Farangiz

zilolaxolmurotova77@gmail.com

marjonamamayusupova2005@gmail.com

Xudoyqulovafarangiz40@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan leksikografiya sohasi, uning nazariy asoslari, lug'atlarning tasnifi hamda ularning til taraqqiyoti va ta'lim tizimidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, lug'atlarning zamonaviy axborotlashgan jamiyatdagi roli, ularning amaliy ahamiyati va istiqbollari mualliflar tomonidan tahliliy yondashuv asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'at, lug'atchilik, izohli lug'at, terminologiya, etimologiya, nutq madaniyati, til taraqqiyoti.

Annotation: This scientific article analyzes one of the important branches of linguistics, lexicography, its theoretical foundations, the classification of dictionaries, and their role in language development and the educational system. In addition, the role of dictionaries in the modern information society, their practical significance, and future prospects are examined by the authors based on an analytical approach.

Keywords: lexicography, dictionary, lexicology, explanatory dictionary, terminology, etymology, speech culture, language development.

Kirish: Til — jamiyat taraqqiyotining asosiy vositalaridan biri bo'lib, u inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Tilning rivojlanishi esa uning leksik qatlamining boyishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois, til birliklarini tizimlashtirish, ularni ilmiy asosda o'rganish zarurati tilshunoslikda alohida yo'nalish — leksikografiyaning shakllanishiga olib keldi. Zamonaviy davrda globalizatsiya va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida yangi leksik birliklar tez sur'atlarda paydo bo'lmoqda. Bu esa lug'atlar yaratish va ularni takomillashtirish masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda¹. Mualliflarning fikricha, leksikografiya bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etib, ta'lim tizimi va nutq madaniyatini

rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism: Leksikografiyaning nazariy asoslari. Leksikografiya — tilshunoslikning lug‘atlar tuzish nazariyasini o‘rganuvchi sohasi bo‘lib, unda so‘zlarni tanlash, tartibga solish va izohlash tamoyillari ishlab chiqiladi². Mazkur tushuncha yunoncha “lexis” — so‘z va “grapho” — yozaman birliklaridan tashkil topgan. Leksikografiya ko‘pincha lug‘atchilik bilan bir qatorda qo‘llanilsa-da, ular o‘zaro farqlanadi: leksikografiya nazariy yo‘nalish bo‘lsa, lug‘atchilik amaliy faoliyatni anglatadi³. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, lug‘at tuzish jarayoni murakkab ilmiy faoliyat bo‘lib, u lingvistik, metodik va madaniy jihatlarni o‘z ichiga oladi⁴. Mualliflarning fikricha, samarali lug‘at yaratish uchun nafaqat tilshunoslik bilimlari, balki foydalanuvchi ehtiyojlarini chuqur tushunish ham zarur. Lug‘at tushunchasi va uning ilmiy mohiyati Lug‘at — bu til birliklarining ma’lum tartib asosida jamlangan, ularning ma’nosi, qo‘llanilishi va xususiyatlarini aks ettiruvchi ilmiy manbadir. Tilshunos olimlar lug‘atni “til xazinasini” sifatida baholaydilar, chunki unda millatning tarixiy tajribasi, madaniyati va dunyoqarashi mujassam bo‘ladi⁵. Tarixiy manbalarga ko‘ra, turkiy xalqlarda lug‘atchilik an‘analari XI asrga borib taqaladi. Bu jarayon keyinchalik Yevropada keng rivojlangan va ilmiy asosga ega bo‘lgan⁶. Mualliflarning fikricha, har bir lug‘at — bu faqatgina ilmiy manba emas, balki milliy merosning ajralmas qismidir. Lug‘atlarning tasnifi va funksional xususiyatlari. Lug‘atlar mazmuni va vazifasiga ko‘ra quyidagi asosiy turlarga ajratiladi:

Izohli lug‘atlar — so‘zlarning ma’nosi va qo‘llanishini tushuntiradi

Tarjima lug‘atlar — tillar o‘rtasida vositachilik qiladi

Etimologik lug‘atlar — so‘zlarning kelib chiqishini o‘rganadi

Dialektal lug‘atlar — sheva va lahjalarni aks ettiradi

Terminologik lug‘atlar — muayyan soha terminlarini jamlaydi

Frazeologik lug‘atlar — turg‘un birikmalarni izohlaydi

Imlo va talaffuz lug‘atlari — savodxonlikni oshirishga xizmat qiladi

Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, lug‘atlarning har bir turi tilning muayyan qatlamini yoritadi va o‘ziga xos funksiyani bajaradi⁷. Mualliflarning kuzatishicha, zamonaviy ta’lim jarayonida tarjima va izohli lug‘atlar keng qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, boshqa lug‘at turlaridan foydalanish darajasi nisbatan past.

Lug‘atlarning ta’lim tizimidagi ahamiyati. Lug‘atlar ta’lim jarayonida muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ular yordamida o‘quvchilar:

lug‘at boyligini kengaytiradi;

nutq madaniyatini rivojlantiradi;

mustaqil izlanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, lug‘atdan foydalanish ko‘nikmasi o‘quvchining umumiy savodxonligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi⁸. Mualliflarning fikricha, o‘qituvchilar tomonidan lug‘atdan foydalanish metodikasi alohida o‘rgatilishi zarur, chunki bu ko‘nikma uzluksiz

ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy leksikografiya: muammolar va istiqbollar. Bugungi kunda leksikografiya quyidagi muammolarga duch kelmoqda: yangi so'zlarning tez paydo bo'lishi;

terminologik tizimlarning murakkablashuvi;

tarjima muammolari;

elektron lug'atlar sifati bilan bog'liq masalalar. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar leksikografiya rivojiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, sun'iy intellekt asosida yaratilayotgan lug'atlar til o'rganishni yanada osonlashtirmoqda⁹. Mualliflarning fikricha, kelajakda leksikografiya yanada interaktiv va innovatsion shaklga ega bo'ladi, biroq an'anaviy lug'atlarning ilmiy ahamiyati saqlanib qoladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, leksikografiya tilshunoslikning muhim yo'nalishi bo'lib, til boyligini tizimlashtirish va uni saqlashda asosiy rol o'ynaydi. Lug'atlar esa tilni o'rganish va rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. Zamonaviy jamiyatda lug'atlarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu sababli lug'atlar yaratish, ularni takomillashtirish va ta'lim jarayoniga keng joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Majidova R.U., Umirov I.E., Xoliqova D.M. — Umumiy tilshunoslik

Irisqulov M.T. — Tilshunoslikka kirish

Nurmonov A. — O'zbek tilshunosligi tarixi, Toshkent, 2002

Sayfullayeva R. va boshqalar — Hozirgi o'zbek adabiy tili, 2009